

NÉMETH LÁSZLÓ

Előadásvázlat az erkölcsi fejlődésről

Én egy ilyen – egyéni használatra készült – etikát mutatok be most maguknak, amelynek a filozófiája nincs kicsiszolva – de arra elég jól bevált, hogy az én erkölcsi küzdelmemet – világképemmel – összhangba hozza.

A biológiai órákon – emlékeznek rá – beszélünk az *összervező*ről. Ez az a sejt-csoport, amely az oszló petében a többi sejt oszlását, elhelyezkedését, differenciálódását irányítja. Az *összervező* szerepét később *alszervezők* – a szervek megszervezői – veszik át; aztán a magzati *belsőelválasztás* – a méhenkívüli életben: a *belsőelválasztás*. Azt mondtuk, hogy egy *növésterv* volt petébe írva – ahogy a kibomló ábra a rakétába – s e bonyolult sejtrakéta lökésekben kibomlása s visszahullása: az egyéni fejlődés.

Az erkölcsnek – én úgy érzem – két rétege van. Az egyik: a feltételes reflexek sora, amelyeket a nevelés létesít bennünk. Ezeknek a kiképzése szinte az élet kezdetétől folyik. A kisgyermek, mint a jó kiskutya nem piszkít oda, nem veti dühében a földre magát, nem fut oda hivatlanul az óvónőhöz. Az erkölcsnek ez a része: a környezet feltételei velünk szemben. Ha köztünk akarsz élni: ezt meg kell tartanod. Van azonban egy mélyebb összetevője is az erkölcsnek – az, amelyik belőlünk s nem a világból ered, s ez éppen ahhoz a biológiai *növésterv*hez hasonlít – vagy tán azonos is vele –, amely sejteink államát létrehozza.

A tétel tehát így hangzana: a *morális hajtóerő* (Kant *imperatívusza*) a biológiai hajtóerő szellemi jelentkezése s egyben szellemi fúróhegye. A magzati életben s a gyermekkor első felében az ember fejlődik – morál nélkül is. Ahogy azonban sejteink állama is jobban, meg mindjobban kialakul a hormonoktól, az alakítás munkájában egyre többet vesz át a mélyebb zónáktól: az idegrendszer. Önök most vannak túl az élet utolsó nagy biológiai lökésén: a nemi érést követő hosszúnövesen. Testük nagyjából kész – az önalakítás láza azonban (mint értelmiségi próbáikból is kitűnt) sohasem volt ilyen heves maguknál. Mért? Mert most már nem testüket, hanem egyéniségüket... *Növéstervük* – most ért el igazán: szellemi részéhez, fejlődésükből még hátra van: elsősorban a *morális fejlődés*... Testük körvonalain már nem sokat változtathatnak – de az egésznek a végső hangszerelését – viszonyát a kozmoszhoz s emberekhez: most teremtik meg.

Az ember, amikor szülei kromoszómái összekeverednek: egy feladattá válik. Az összeöntött génekből egy harmonikus embernek kell felépülnie... s családba, nemzetbe, világba kell beszövödni. A feladat hol könnyebb, hol nehezebb, hol lehetetlen. Ez az, amit a vallásalapító *gracia dei*-nek vagy *predestinációnak* nevezhet – de nem szűnik meg egy pillanatra sem. Az ember kezdetben inkább épül – a faj múltja előírja az egymás után következő lépéseket –, később azonban már maga is építi magát, s ekkor kezdődik az erkölcsi küzdelem. A zsenge test fölött már kigyúl s a hanyatlót is kényszeríti... *Erkölciségünk* tovább nő, amikor hajunk már kihullott, és rostjaink el-fajulnak.

Az ember épp ezzel az „erkölcsi nyúlás”-sal több az állatoknál. Ez viszi be a szabadságot az ember életébe. Az állat szinte csak a biogenetikai utat járja meg: faja életét éli – az épül s nem építi magát (bár bizonyosan ezt sem mondanám) egyéni élete

inkább csak a sors elszenvetésévé válik. Az embernek azonban egyénisége van: a biológikum szigorú növésterve – az ő bonyolultabb idegrendszerében – a tervek százaira hasad. Ő nem az ösztön kész útján megy. Neki az események minden változatára megvan a maga terve. Alkalmazkodik és őrzi magát. Egyszerre lehet a sors rabja és szabad. Az állat török; az ember hajol: de épp ezért ő a szabad s amaz a rab.

Az embernek, tanultuk, van olyan érzéke, amellyel helyzetét érzi. De van olyan finomabb helyzetérzéke is, amellyel kifejlődését tartja számon. Figyeljenek meg egy fiatal lányt – aki először érzi hormonjait –, ott van az arcában, könnyűvé teszik lépéseit, kinyújtják derekát: milyen mámorosan veszi észre a nőiségének szóló első pillantásokat. A kifejlődés diadalittassága ez. Ellentéte a fejlődés büntudata is – az elnyújt szervezet közérzete, amely érzi, hogy nem méltó lehetőségeihez. Ez a helyzetérzés – mellyel az önök korában még összekeverednek morális és fizikai szorongások (szépek is szeretnének lenni és kiválóak is) az élet későbbi során egyre inkább erkölcsivé válik – bár a kettő alapján annyira egy, hogy egészen sosem választható szét. A diadalmas erkölcs tiszta érzelmeket jelent, s az érzelmek, láttuk: érreakciók, amelyek a test tónusában – szellemi szépségében is megnyilvánulnak. Míg az erkölcsi tévedés érzete a legszebben indult testet is fölkarolja, nyugtalanítóvá teszi.

Az erkölcsan feladata: ennek a helyzetérzésnek a tudatosítása. Észre kell vétetnünk, hogy a beidegzett tilalmak, parancsok alól jön egy mélyebb és igazibb hang is. Azt mondja: töltsd be lehetőségeidet. Ez ebben a biológiai erkölcsanban az első parancsolat... A második: nincs norma. Minden élet magában hordja a normát, mindenki a maga módján bukik és üdvözü. Az ember – ahogy Isten mint oszló petét a világba behívja – individuális feladvány. Mennél egyénibb, annál kevésbé lehet számtani sablonok szerint megoldani. A nagy korok – a görögség, középkor érezték ezt. Sokféle normát kínáltak, amelyekben az is található életére egy első vázlatot, akire a mai világ abnormálist kiált. A különféle görög istenek, a középkor szentjei: mind egy aspektusa az életnek – de erkölcsi módszerek is: az aggszűz, a nyomorék, mind ezen vagy azon elindulhat. – A mi korunk „a normális ember” szűk jogú képével oktalan büntudatot olt millió és millió emberbe, akik előtt nyitva volna az individuális morál merész útja – s görcsösen erőlködnek, hogy egy alacsony normához hasonlítsanak.

Ez az első két parancs voltaképpen csak azt mondja, amit a múlt század individualista gondolkodói is tudtak. Egyiküknek-másikuknak a szemében ott is látom a gyanút: Ezt még Zarathustra is prédikálhatta volna; Raszkolnyikov is ilyen „biológiai alapon” ölt. A múlt század individualizmusa azonban az önérvényesítés individualizmusa volt s nem a valódi kifejlődése. Mi a különbség a kettő közt? Emlékeznek Peer Gynt jelszavára: „Én, Peer, a császár.” A vallás és társadalom tekintélye alól felszabadult ember *áhitat* nélkül fog hozzá a maga útjának... A mások, a világ rovására akar nőni: nem a maga és nem a dolgok természete szerint – hanem ahogy megdagadt ön-hite, übermenschli önérzete, vagy kisebbségi érzése viszi. Ezzel azonban épp a valódi kifejlődés, az igazi individualizmus útját zárja el maga előtt, amelynek a módja az önismeret s a dolgok mély tisztelete. Ha Raszkolnyikov, Peer Gynt, Nietzsche: az ál-individualizmus kora, Goethe és Tolsztoj a valódié...

Azt megértik, mért feltétele az apollói önismeret az individualista erkölcsnek. Ha az ember – erkölcsével – önmaga növéstervét építi tovább: nyilván éreznie kell e növés irányát, igaznak, őszintének kell lennie belsejében – hogy ne hamis képet erőltessen magára. A hamis önarckép épp oly kifejlődésgátló, mint a hamis norma. Egy gátlásos, idéitlen ember, aki pogány istenekhez akar hasonlítani – végül is ha elég tehetséges: tán

belenő abba is – de a természet büntudata meg fog érződni minden szaván. Míg ha meri olyannak látni magát, mint amilyen (s ezt nem kisebbségtudatában – hanem mert a természet sokféle) akkor egyszerre az ő természetéhez, az ő növéstervébe illő képek jelennek meg előtte), s azok felé próbál – reális adottságai közt – kormányzódni. (A maga lehetőségei közt akar különb lenni magánál.)

De az ál-individualizmus nemcsak efféle magacsáló önképekkel gátolhat majd. Nincs meg a kellő alázat benne, hogy igazi viszonyokban szívja a világot magába. Ha egy fa komolyan nőni akar, akkor komolyan kell vennie lába alatt a követ, feje körül a napfényt és levegőt: hiszen ezekből kell kiformalnia magát... levelet, nagyságot. Az ál-individualista azonban nem vesz komolyan sem feleséget, sem családot, sem hazát, sem csillagokat. Ő csak önmagát veszi komolyan, önmaga fantomját növeszti – s ennek (...) nagyságával vigasztalja magát testéből hiányzó valóságért. Az álindividualista: nem azért kártékony ember és világ ellensége – mert individualista, hanem mert rosszul az. Az igazi individualizmus épp azért, hogy fejlődése a világra utalja – be is nő ezekbe a nagy egységekbe: igazán, szervesen közösségi, vallásos ember.

Egy példa jobban megvilágítja. A szerelem még ebben a lusta városban sem szokatlan dolog. Mondjuk, hogy maguk is szerelmesek egyik vagy másik osztálytársukba. Ha ezt a viszonyt nem veszik komolyan, akkor ilyesmit éreznek: milyen nagyszerű ember vagyok én, milyen hatalmas érzés forr bennem. Vagy: milyen nagyszerű ember vagyok, hogy megbolondítottam én ezt a lányt vagy fiút. Vajon mit fog még megtenni értem? Miféle nagyszerűségem bizonyul be ebben a viszonyban? Milyen még csodálatosabb viszonyokhoz lesz lépcső? Minthogy az önzésnek van némi szerelem-gerjesztő hatalma: lehet, hogy az ilyen szerelmes, látszólag jól jár. Ki tudja: még lúgot is isznak (...) Hamis önérzeten vagy ál (...) kívül azonban alig nyer valamit ebből a viszonyból. Az igazi individualistát, akiben a szerelem is lombként és fa-szerűen működik, a lány fogja érdekelni; családja, otthona, szokásai: mind olyan érdekesekek lesznek a számára. Felnőtt ésszel – de a gyermekkor érzéki fogékonyságával jegyez meg mindent, ami összefügg vele. Megtanulja a félelmet és boldogságot, amelyet egy másik életből érkező jelek okozhatnak. Megismeri – egy másik léleknek rezzenéseit – esetleg igazán lesz boldog s igazán esik kétségbe – s akárhogy végződik a szerelem – ő nővé és férfitá válik közben.

De ugyanígy minden komolyan vett viszony: a barátság, az önképzőköri tagság, a természet nézése, foglalkozásunk, állampolgárságunk – ha komolyan vesszük – szépét, rosszat végigszenvedjük: növeszt és gazdagít – lassan tán ki is nővünk belőlük egyre magasabb viszonyokban. Ha pedig magasabb peeri gőgünkben elhárítjuk, otthagyjuk – éppen csak defloreáljuk őket: üres árnyak maradnak – pózaink mögött magunk is untatjuk magunkat. Az ember első burka a pete – hártájú – az utolsó azonban az, amelyikbe az új, végessé vált világot zárja a modern fizika... Kifejlődni annyit jelent, mint ebből az első burokból pólyán, családon, városon, emberiségen át eddig az utolsóig nőni. Nem a felülkerekedés tehetetlen vágyával, hanem mindenfelé gyökeret vetve, mindből serényen beépítve magunkat.

Közelibb magyar példát akarnak az ál és a valódi individualizmus művére? Állítsák egymás mellé Szabó Dezsőt és Móricz Zsigmondot. Itt egy pogány isten, amott egy szerény, vigéc-kabátú ember. S az egyik öreg korában – a hiú szavak üres kongása; a másik öreg korában: a zengő világ és millió fejjel problémává vált haza egy áhítattal teremtő embergyanban.

JEGYZET

A vásárhelyi Németh László Emlékház anyagának összegyűjtésekor Gál Etelka, az 1947-ben érettségizett lányosztály, a „drága jó nyolcadik” egykori tanulója jó néhány levelet, kéziratot adott át a múzeumnak. Köztük van az a 4 filléres, 10 lapos, vonalas iskolai írófüzet is, amely a fentebb olvasható előadásvázlatot tartalmazza. Megírásának valószínű ideje 1947 tavasza. Ezt a föltevést számos körülmény támasztja alá. A Homályból homályba cím alatt kötetbe rendezett önéletrajzi írások „Vásárhelyi évek” fejezetében olvasható, hogy az Iszony második felének megírását – Illyés Gyula és Illés Endre biztatására – 1947 tavaszán a Révai Kiadóval megkötött szerződésben vállalta Németh László.

Az író kiváló monográfusa, Grezsa Ferenc szerint „az Iszony: erkölcsregény. Hősei metaforikus jelentést is hordoznak: Nelli és Sanyi az új korban individualizáló erkölcs két lehetséges változatát képviseli. Egyrészt a Németh László-i növéstervét, másrészt az egzisztencializmust. Nelli eszménye az organikusán növevő élet, a növényi természet, Sanyi viszont a tettmániás egzisztencialista ragadozó.”

A regényírói feladat most is összekapcsolódott a Németh László emberi és írói pályáján végigvonuló eszméi, erkölcsi vezérmotívumok: „üdvösség-harc”, „növésterv”, „erkölcsi küzdelem”, „emberidegenség”, „gyülekezeti ösztön” stb. újragondolásával, fogalmi-képi kidolgozásával, egyre áttetszőbb fényűre csiszolásával.

Iskolai dokumentumokból és tanítványai visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Németh László az 1946–47-es és az 1947–48-as tanévben is vállalta az önképzőkör vezetését, s a foglalkozásokon maga is tartott előadásokat. A kortársi magyar irodalomról szóló előadásának meg is maradt a fogalmazványa egy ugyanolyan írófüzetben, mint az itt közölt vázlaté. Nyilván nem közlésre, hanem tanítási célra készült ez a töredékes vázlat is. A kézirat nagyon nehezen olvasható; sok benne az áthúzás, a félbehagyott mondat: a gondolkodás gyors tempóját nyilván nem bírta követni a kéz. A szöveg hiatusait három ponttal, a kibetűzhetetlen szavakat zárójelbe tett három ponttal jelöltük. Címet sem írt Németh László a fogalmazvány fölé; ez a tény is a tanítási célt valószínűsíti.

A fogalmazvány még ebben a kidolgozatlan, töredezett formájában is érdekelheti Németh László olvasóit. Jól dokumentálja az író munkásságának egyik jellegzetességét: az életbevágónak érzett problémák, eszmék új meg új arcot öltő, de az eredeti karaktert mindvégig megtartó felbukkanását. Az üdvösség-harc, a növésterv, az igazi individualizmus problémája köré szövődő gondolatok ott vannak már az Emberi színjátékban, aztán az Ember és szerepben, később az Iszonyban, majd az Irgalomban. Végső gondolati megfogalmazásukat az 50-es évek végén megírt nagy esszében (A „vallásos” nevelésről; Kiadatlan tanulmányok; Magvető, Budapest 1968.) nyerik el. Itt találjuk meg a biológiai alapú erkölcsnek azt a definícióját is, amelynek bábá állapotát ebben az 1947-es előadásvázlatban olvashatjuk: „Erkölcsnek azt a bonyolult idegi regulációt nevezzük, amely a testi kibontakozás alatt, de főként annak a lanygulásával harcoltatja az embert további fejlődéséért.”

Ugyancsak Gál Etelka adományából valók az alább olvasható levelek is. A már említett Homályból homályba című kötet megfelelő fejezetei eligazítást adnak arról, hogy milyen szerepet játszottak e levélírók és a levéltémák Németh László vásárhelyi korszakában.

FÖLDESI FERENC

Németh László vásárhelyi levelesládájából

LEHOTAI ÁRPÁD – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Igen tisztelt Uram!

Megtisztelő sorait tegnap, azaz október 23-án vettem kézhez. Sietek rá válaszolni annál is inkább, mert darabjának, a „Cseresnyés”-nek hódmezővásárhelyi bemutatója ügyében álláspontunk azonos. Véleményem szerint ugyanis a darab súlyát nem szabad kezdő színészek, vagy műkedvelők vállára tenni, s ha a címszerepet – a régi szerepemet játszánám is, az előadás nem tudná kellőleg közvetíteni a darab értékeit és súlyos mondanivalóját. Így tehát a hozzám forduló fiatalokat ezen tervükről magam is le fogom beszélni annál is inkább, mert nekik sem érdekük az, hogy egyébként szimpatikus kezdeményezésük ilyen – számukra túlságosan súlyos – feladattal induljon.

Nagyon érdekel azonban az, hogy milyen új darabjai vannak. Mint irodalmi munkásságának lelkes híve és mint szegedi Nemzeti Színházi igazgató nagy örömmel olvasnám el azokat, és Hódmezővásárhely közelsége folytán könnyű volna alkalmat találni arra, hogy egy megbeszélés alapján kiválasszunk azok közül egy idei Németh László bemutatót.

A Cseresnyés előadásához magam sem ragaszkodom jelen pillanatban, bár a darab szívügyem volt akkor is, s ma is az. De egyetértek Önnel abban, hogy az akkori gáncskodóknak ne adjunk most támadási lehetőséget. A Cseresnyésre később visszatérünk még, ha majd Ön is alkalmasnak fogja találni a viszonyokat s az időpontot.

Tisztelettel kérem tehát, hogy kész darabjait hozzám eljuttatni szíveskedjék, – azokat minél előbb el fogom olvasni, hogy megbeszélhessük a további teendőket.

Szeged, 1945. október 24.

Őszinte tisztelettel köszönti

Lehotay Árpád
a Szegedi Nemzeti Színház
igazgatója

TÖRŐ IMRE – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Kedves Laci!

Gulyás Kláritól tudtam meg a címedet, ki jelenleg tanítványom, és remélem hangot adsz Magadról. A múltkorában, mikor Debrecenben jártál, elmentél anélkül, hogy megkerestél volna, pedig szerettem volna beszélgetni egy kicsit, hiszen olyan jólesik az embernek keresni a másik ember gondolkozásában valami biztatót, valamit, ami reményt nyújt és ahonnan erőt lehet meríteni. Ezekről nem is lehet levélileg értekezni, ehhez személyes találkozás kell, levélileg talán inkább magunkról írunk, mert Tőled is ilyen értelem-ben szeretnék hírt kapni. Szerencsésen átvészeltük Budán az ostromot és márc. 30-ikán jöttünk vissza Debrecenbe. Kisfiam bal tüdeje kapott egy kis nyomot az ostrom alatti

nélkülözésektől, de jelenleg már kezd meszesedni, hála Istennek. Nagy baj, hogy nem tudom kellően táplálni, hiszen mindaz, ami neki most kellene, egy vagyomba kerülne.

Még mindig csak a munkalehetőségek megteremtésén fáradozunk, a komoly munka nem indult meg. A tanítás is nagy nehézségbe ütközik, mivel rengeteg hallgató iratkozott be.

Hallom, hogy nem lehetetlen egy debreceni utad, s remélem, akkor felkeresel majd. Hankisstől hallottam, hogy esetleg ide kerülsz a könyvtárba; szeretnék erre vonatkozólag valamit hallani Tőled, hogy miért késik ez a dolog. Amennyiben ebben segíthetnék, szívesen felajánlom szerény támogatásomat. Érdekelne, hogy mit dolgozol most és milyen terveid vannak, mert amit annak idején Pali halála alkalmával írtam Neked, nem csak frázis volt, hanem őszinte kívánságom is, és ezért nagyon örülnék, ha Debrecenbe jönnél és többször találkozhatnánk. Családodról dióhéjban mesélt Klári. Írj tehát mielőbb Magadról, örömmel hallok mindig hírt Rólad.

Sok meleg baráti üdvözzel

Törő Imre

Debrecen, 1945. okt. 30.

KERESZTURY DEZSŐ – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Budapest, 1946. március 9-én.

Kedves Barátom!

A hétfői társaság március 11-én délután fél négy órakor a lakásomon (Nagyboldogasszony-útja 11/13.) találkozik. Örülnék, ha Te is eljönnél. A meghívottak jegyzékét mellékelem.

Sajnos, pontos címedet csak most sikerült megtudnom, a fenti meghívó ezért érkezik megkésvé. A legközelebbi összejövetelről idejében értesítelek, remélem addigra feljössz Pestre.

Szívesen üdvözöl

Keresztury Dezső

GULYÁS PÁLNÉ – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Kedves Laci!

Nem érezte meg, hogy ebben a poros, szomorú városban úgy várták Magát, mint a Messiást.

A mi kis körünk-karikánk is életet remélt. Hittük, hogy reánk is fény esik, s az életnek értelme lesz.

A nagy köröknek tovább kell keringeni.

A kicsiknek is.

Én sokat veszítettem. De akinek csak pár nehéz, kötelessége van még itt a földön, jobb ha minél kevesebbet örül. Lassan-lassan készülődni kell.

A szegény cinkék nem kopogtatják már éhezve-fázva a Pali ablakát. A szoba várja. Mi is, baráti, testvéri szeretettel:

Rozó

Debrecen, 1946. III. 17.

VERES PÉTER – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Kedves László!

Sárközínétől is üzentem, de a leveledre is válaszolok. A legteljesebb szellemi szabadságot szeretnénk minden írónak. Karácsony Sándornak is ezt mondtam. Nekünk nem a párttagság a fontos, hanem a lélekben való barátság. Ha eljöttél volna az előadásra, szeretettel és meleg bizalommal fogtunk volna körül, és semmi botrány nem lehetett volna. De ha ezer gond, baj és minden közt nem tudunk íróinkkal foglalkozni, ne vegyétek rossz néven. Forradalom van a népben, még akkor is, ha ez külső formákban nem jelentkezik. Innen visszaút nincs. Óriási dolog a nemzet életében. Egyes vidékeken zsong a nép, mint a méhkasban az új raj. Persze nyugós, zavaros a felszín, de a mélyben – különösen az Alföldön a nemzet születik meg véglegesen.

A folyóirathoz papír és pénz nincs. Könyvkiadás és folyóirat nincs és egyelőre nem lehet. Illyés is félrehúzódik, de erről majd ő ír bizonyára.

Az írók ellen nemigen történhetik semmi. Egyelőre a demokráciában osztályjellegű lázongások vannak. Ezek urak ellen indultak, úgy látszott, hogy zsidók is mozognak benne, sok helyen már (Ózd, Szegvár, Karcag, Szabolcs stb.) ellenük ment a dolog. Mégegyszer mondom, forradalom van, magyar forradalom. Történelmien és szeretettel kell nézni, nem reakciós polgári ösztönrel, és akkor, ami másnak ijedelem és keserűség, nekünk öröm és reménység.

Bocsáss meg, a hevenyészett írásért: nincs időm.

Szeretettel Veres Péter.

Bpest, 1946. III. 20.

A FRANKLIN TÁRSULAT LEKTORA – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Budapest, 1946. ápr. 2.

Kedves Laci!

Nagyon örülök, hogy végre megérkezett k. levele, amelyet már nagy érdeklődéssel vártam. Nagyon megértem álláspontját, az írói tiszteletdíj – mint minden szellemi munkáé – koránt sem áll azon a szinten, amelyen kellene, és egyáltalán nem valorizálódott úgy, mint bármely más cikk. Persze ez nem jelenti korántsem azt, hogy az író kevesebbet ér, csak azt, hogy sajnos a szellemi terméknek előállítása az általános drágulással halad, terjesztése pedig olyan súlyos akadályokkal küszködik, amelyek – legalább pillanatnyilag – jó formán a teljes eladhatatlansággal egyenlő. Kérdezzem meg bárkit, hogy milyen szorványosan és kis értékben tudnak a könyvkereskedők és terjesztők könyvet eladni – biztos vagyok, hogy az az optimista kép, amelyet Ella négy héttel ezelőtt e téren a vidéki helyzetről festett, megváltozott.

Tekintettel arra, hogy itt a helyzet – ha lehet – még súlyosbodott, a Franklin – bármennyire szeretném is – sajnos nem tud kedvezőbb ajánlatot tenni, mint amelyet már Ellával közölt. Talán a mai helyzet gyors átmenetet jelent és őszre már kedvezőbb kép tárul fel e téren, – nem lenne a legjobb a kérdés eldöntését néhány hónappal elhalasztani? Addig is forgalomba hoznánk raktáron levő köteteinket – nincs előttem a kimutatás, de úgy emlékszem, négy-öt féléből van kruda – amelyek most készülnek a könyvkötészetben, és így nemcsak elvben, de gyakorlatban is kaphatók lennének művei. Ha a szerződés egyelőre fűg-

gőben való tartása nem felelne meg a terveinek, kérem közölje, hogy milyen megoldásra gondol. Én teljesen megértem, hogy meg kell élni valahogyan, és ha ehhez valami jó kiutat talál, nem fogja mellőzni, de én azt hiszem, hogy még az a kiadó sem mert ma nagyobb kötelezettséget vállalni, aki nem vérzett úgy el, mint szerencsétlenségünkre a Franklin. Minden esetre nagyon kérem, fontolja meg alaposan a dolgot, nemcsak a pillanatnyi helyzet, hanem a jövő szempontjából is, és legyen meggyőződve róla, hogy a Franklin nagyon fájóan mondana le Magáról, ha erre a maga elhatározása folytán kényszerülne. Mondanom sem kell, hogy viszont semmiképpen sem óhajtánánk egy olyan megoldást, amelybe maga valami ellenérzéssel menne bele, ezért igazán az az egyetlen kérésem, hogy alaposan és őszintén megfontolva a dolgot, értesítsen döntéséről.

Mindnyájukat legszívélyesebben üdvözli

Anna

GULYÁS PÁLNÉ – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Kedves Laci!

Hála Istennek, hogy ott tud dolgozni. Mi is szeretnénk már olvasni. Mi van Sámsonnal s a többi ismerőssel? Jászait nem álmodta-e még meg?

Nem balgaság a kutyákat komolyan venni?

Hiszen olyan sajnálatra méltó lények. Mégsem emberek. Miért akarja a dudva megölni a nemes növényt, s miért van meg minden kelléke hozzá?

Magának nem szabadna törődni az apró emberkéekkel. Bocsássa meg, ha fáj nekik, hogy hiába hívják szélmalom harcra. Szeretnék, ha az ő útjukat, céljukat olyan ember is nagyszerűnek látná, aki nem visel szemüveget.

Ma volt a parasztpárt gyűlése. V. Péter hosszú beszédet mondott. Elszomorodtam. Ha az a sok-sok ember az ő megálmodott parasztsága lenne!

Figyeltem az arcokat, és nem láttam a szemekben a szent tüzet. Kibűlő sámánok ezek? Vagy szegény, fáradt emberek.

Üdvözöljük, várjuk:

Rozó

Debrecen, 1946. III. 31.

(Más tintával írva:) „Kedves Laci Bácsi, én csak annyit írok, hogy nagyon várom: Klári”.

(Ceruzával folytatva:) „Kedves Laci, most én is úgy jártam, mint Maga. Itt maradt a levél valahogy. Csak már jönnének, ha Maga nem, Ella, mert a Bocskayt is el kell rendezni. Ha jön, Ucót is hozza!”

Rozó"

1946. IV. 10.

VÁRKONYI NÁNDOR – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Kedves Barátom

tegnap kaptam meg leveledet (azaz vasárnap); ma sebesen informálódtam s örömmel tapasztaltam, hogy semmi baj. Igaz, hogy a Rektori Hiv. még szintén nem kapott értesítést, de ez nem a Ti hibátok, hanem a VKM. kiváló adminisztrációjáé. Tehát: amíg nem kapsz

hiv. értesítést, nem is jelentkezhetsz, s amíg az Egyet. nem kap, nem várhat. A pénz azonban tényleg megérkezett, több dolgok vannak Horatio; én ezt, mint szerény Hamlet, avval magyarázom, hogy a pénz kiutalást más ügyosztály végzi, mint a személyi értesítéseket. Egyszóval 500 frt. jött, a kutár részére személytelenül utaltatik ki „könyvtárrendezés” céljára, s a min. rendelkezése szerint Neked adjuk át; tehát Te itt mint „könyvtárrendező” vagy beosztva. – Mihelyt a Rektori Hiv. értesítést kap, azonnal jelzem; viszont Te is, ha megjön a leirat címedre, írd egy levelet a kutár. igazgatóságának, hogy iskolai elfoglaltságod miatt ekkor és ekkor jelentkezel. T.i. azt írod, hogy kb. egy hét alatt elintézed a maturánsokat, s később visszamégy vizsgáztatni. Ennek semmi akadály.

Igazán nagy szívbeli öröm és enyhülés fogott el a dolgok ilyen nem remélt helyrebillenésére, mert már igen el voltam keseredve. Nagyon örültem előző levelednek is, hogy mindenek ellenére kedved volna eljönni ide, s már kész tervet szerkesztettem, csak Kanyar visszaérkezését vártam Pestről, hogy vele megbeszéljem, mielőtt írok. Így most föltétlenül jobb a helyzet, de talán a terv sem vált fölöslegessé. Azért röviden jelzem: Kanyarékánál megváród, míg K. Jóska kollégium-alapítási terve, ill. munkája valóra válik; a koll. létalapot jelentene számodra tetszés szerinti működés fejében. Ez idő alatt a sorsunknak is vagy meg kell döglennie, vagy lábra áll, önállósul, s akkor közreműködésedet honorálással is biztosítani tudjuk. Mind a két ügy (koll. és S) átmeneti állapotban van, s ezt az időt most a könyvtári alkalmazás könnyebben kihúzhatóvá teszi. Azaz: javulásra van kilátás.

Ma megjött Kanyaróska, náluk ebédeltem; mindketten élénk hurrázással fogadták a jó hírt, s újból üzenik; bármikor jössz, minél előbb, szívesen s igaz örömmel várnak, teljesen Tőled függő, tetszés szerinti időre, akármeddig. – A magam és a S nevében nem kisebb szeretettel hívlak, ahogy már tavaly nyáron tettem; mi sem kívánunk egyebet, minthogy magadénak tekintsd a lapot. Egyetlen figyelembe veendő körülmény, hogy amíg a S nem független, támogatások, segélyek tartják fenn az existenciáját, addig nem manifestáljuk, hogy a lap a Te organumod; tudom, hogy úgysem kívánod a dobverést, ezt tehát mellőzzük. Benced és munkáiban szilárd szellemi bázist nyerünk, s ez a lényeges.

Mindezekről, remélem, hamarosan beszélgethetünk. Hallottam Illyés, Lukács, Révaival való tárgyalásokról; hasznosnak hasznos, gondolom, de nem döntő. Horváth-Zsolték bizonyára támadni fognak, de ennek eredménye, hatása nem lesz, s ha elmúlnak az első, válságos békehónapok, a vad rohamok a hatalomért, természetesebb egyensúlyi helyzetnek kell kialakulnia, vagy pedig mindnyájunkat kitaszítanak a szellemi életből. Szóval, úgy érzem, mindnyájan egy döntő várakozás átmeneti állapotában vagyunk, s ezt kell kibőjtölni a Sorsunknak is, többek közt.

Másfelől úgy hallom, jó viszonyban vagy Ortutayval, s ez sem jelentéktelen körülmény, noha, reméljük, nem lesz sok dolgod a VKM.-mel. – Igaz: tegnap itt volt Krleža s még egy jugoszláv író; nagy parádé volt, város, vármegye stb., nagy irod. est; Krleža közölte, hogy szeretne Hozzád menni Vásárhelyre: ez néhány nagyfejűt kissé meglepett, de annál jobb. Vándor Gyula bevezető előadásában kiemelte Krležához való viszonyodat stb.: ez se volt rossz. – Erről jut eszembe, hogy az egyetemen a Te ügyedben az ellenállásnak árnyéka sem jelentkezett, sőt; s mikor közöltem, hogy megfúrtak, az illető Prof. igen-igen méltatlankodott és felháborodott. Nos, megnyugodsz-e végre, k. Lászlóm?

Remélem, hogy k. Magda lányod sürgetésére most már csakugyan elküldték az utasításokat Neked is ide, s hamarosan jelezheted jöveleledet; erről írd nekem is egy-két szót, noha minden nap bemegyek majd a kutárba érdeklődni (t.i. szabadságon vagyok). Azt is remélem, hogy, ha jössz, podgyászodban a S számára is lesz írás, nagy örömet szerezne veled;

t.i. ne értsd félre, amit fentebb a munkád honorálásáról írtam: ott rendszeres, állandó, mellékkereset-szerű t. díjra gondoltam; még az meglebet, ingyen munkát természetesen adig sem kérhetünk.

– Befejezem, mert most már az élőbeszéd korszakának kell következnie. Leveled értelmében nem sürgönyöztem, – ez az ügy egyáltalában nem sürgönytempóban bonyolódik, de azért ne késlekedj jönni – meleg szeretettel öllelek

Várkonyi Nándor

P. 947. IV. 14.

U. i. Ha a min. leíratok megjönnek, az 500 frt-ot, gondolom, átutalhatjuk Neked; ha szükséged lesz rá, jelezd; itt máris felvehető volna, természetesen.

SZÜCS LÁSZLÓ – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Kedves Lacim!

Hosszú idő után újból jelentkezem nálad és kérek, hogy tekints ma is úgy, mint régen igaz tisztelő hívednek. Sorsodról hál' Istennek mindig hoz hírt a baráti posta, így hát tudom, hogy dolgozol és bízol a munkádban. A munkád felőli érdeklődés biztat a legjobban, hogy soraimmal zavarjalak. Nem a színház dramaturgjának sablonos érdeklődése kopog az ajtódon, hogy darabot kérjen – bár ma már ez sem időszerűtlen – hanem a színpadi kiadó megbízottja, aki szeretné lekötni a külföld számára műveid, vagy egy-két darabod jogát. Egy pénzember barátom – nagy tisztelőd – akar foglalkozni – egyebek közt – kiadói dolgokkal is. Azt hiszem, lehetne opciós szerződést kötni vele. Gondoskodna az arra alkalmas darabok sokszorosításáról, lefordításáról és propagálásáról. Külföldi összeköttetéseinket és barátainkat most végre felhasználhatjuk a helyes magyar propaganda tevékenységre.

Lacikám, örülnék, ha pesti utad kapcsán beszélgethetnénk ezekről a dolgokról. Ha Te nem jönnél fel, esetleg Feleséged Önagysága tárgyalhatna helyetted. Mindenesetre írv, kérek, néhány sort ebben az ügyben.

Címem a színházban. Telefonüzenetet a központ ad át, egyéb üzenetet a portás, ha t. i. nem volnék az épületben.

Minden jót kívánok, erőt egészséget! Kézcsók és sok szíves üdvözllet a Tiéidnek!

A régi barátsággal szeretettel köszönt híved

Szücs László

Bp. 1946. V. 3.

SÁRKÖZI GYÖRGYNÉ – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Budapest, 1946. dec. 5.

Kedves Laci, megkaptam levelét, és először én is, mint szerkesztő felelek. Nekem Gyula úgy mondta, hogy minden meg van beszélve és én csak sürgessem a kéziratot. Így persze egészen másként fest a dolog. Hogy Grandpierrenek kritikákat írjon, és pláne magyar szerzőkről, ezt én is abszurdumnak érzem. Én azt vártam, hogy Szabó Zoltán ígéretéhez híven küld néhány érdekes külföldi művet, és azokat akartam magának továbbítani. A következő számba gondolom jobb volna regényrészlet, mint színdarab-részlet, tekintve, hogy az ehavi számban bőven nyújtottunk a kedves közönségnek Németh László színdarabot. Én persze teljesen magára bízom, hogy mit küld: akár olyan részletet a regényből, ami

megállhat magában is, akár – és ez volna a legjobb – valamit a „Jegyzet” rovatba, akár pedig bármilyen részt az Óraadókból. A terminus nem 10 hanem 15-ike, de az se lesz katasztrófa, ha késik pár napot, pláne ha a korrekurát itt fogja megcsinálni.

Most még mint privátember szomorkodom levelének keserű hangján. Higyje el, mindenkinek van oka elkeseredni, de most nem időszerű a kesergés. Lássá, én egyet se panaszkodtam még magának, pedig tudnék! Hogy csak szemelvényeket küldjek a panaszaimból: a Válasszal kapcsolatban naponta hol lekereszténybérenceznek, hol lezsidóbérenceznek a legkomolyabb és legfenyegetőbb formában. Ella az utca sarkán sebtiben felolvassa nekem Bereczky Boriska leveléből, hogy Bibó cikke milyen hitvány baloldali, Rubleczy Géza a zsúfolt autóbuszon keresztül ordítja nekem, hogy Bibó cikke milyen reakciós „beállítottágú”. Ugyanakkor az Athenaeum azon a címen, hogy Gyurinak 24 évig semmiféle vezető pozíciója nem volt náluk, csak a legminimálisabb nyugdíjat hajlandó nekem megszavazni, a Sarló viszont minden kommentár nélkül visszaküldi Gyuri már kiszedett „Összes verseit”, mert meggondolta magát, és nem hajlandó kiadni őket. Közben az Athenaeum kiadta Gyuri teljes Thomas Mann fordítását karácsonyra, erről engem még csak nem is értesített, a fordításért nem fizetett egy krajcárt sem, de még csak egy példányt sem küldött belőle. Végül, hogy el ne bizzam magam, Darvas Lilitől és apámtól kaptam egy együttes, ügyvédileg láttamozott levelet, amiben felsorolják fillérenként az apám összes velem kapcsolatos költségeit. Kínos részletességgel van felemlítve minden karácsonyra és születésnapomra kiutalt százpengős ajándék, és végül apám romházáról, amit most 40 ezer forintért eladtam, megállapítják, hogy békeérték szerint 45 ezer dollárt ért. Mindez annak bizonyítását szolgálja, hogy én már apám életében ki vagyok elégítve, tehát semmiféle további követeléseim nem lehetnek vele szemben. Azt is ecsetelik szívhez szóló formában, hogy apám egy krajcár nélkül érkezett ki Amerikába, ami nyilvánvalóan azért történik, hogy kinti óriási vagyona már Darvas Lilivel szerzett közös szerzeményként szerepelhessen, amiből engem ki lehessen zárni. Mindez engem elképzelhetetlenül kevésbé érdekel, hiszen majd csak felnevelem valahogy a gyerekeimet magam is, és egy-két év múlva a nagyok már kereshetnek maguk is. Inkább a gyengéd forma tetszett: Gyuri halála óta ez volt apámnak első levele. Mindez, ismétlem, nem panasz. Csak azt akarom bizonyítani, hogy nekem is van okom panaszra és keserűségre.

Nagy szeretettel üdvözli

Márta

SZALAI SÁNDOR – NÉMETH LÁSZLÓNAK

Kedves Barátom!

A Pázmány Péter Tudományegyetem Társadalomtudományi Intézete az egyetlen bölcsészeti tudományos intézet a magyar egyetemeken, amely szociológiai, szociálpolitikai stb. kérdésekkel tudományosan foglalkozik. A legújabb közoktatásügyi miniszteri rendelet értelmében a magyar középiskolai tanárok szociológiai képzése is teljesen reánk hárul. Intézetemben ezenkívül tudományos kutató munka is folyik, amely azonban elképzelhetetlen a magyar nyelven megjelenő és munkakörünkbe vágó irodalom ismerete nélkül. Ezért szeretném hallgatóim és az intézetben dolgozók kezébe adni műveidet, amelyek számunkra igen fontosak.

Intézetem dotációja azonban rendkívül csekély, abból még az adminisztrációs kiadásokat is csak nehezen tudjuk fedezni.

Arra kérlek ezért, hogy eddig megjelent és ezután megjelenő munkáidból egy-egy példányt intézetemnek díjmentesen elküldeni szíveskedjél. Természetesen saját publikációinkat, amelyek rövidesen nyomdába kerülnek, örömmel fogjuk elküldeni – viszonzásuképpen szívességedért.

Remélem, hogy kérésem teljesítése nem fog Neked nehézségeket okozni; azért előre is köszönetet mondok.

Baráti üdvözlettel

Szalai Sándor

Budapest, 1947. máj. 23.

NEVEK MAGYARÁZATA

BERECZKI BORISKA: Bereczki Gábor békési kisgazdapárti vezető felesége.

DARVAS LILI (1902–1974): színésznő, 1935-ben férjével, Molnár Ferencsel kivándorolt az USA-ba.

GULYÁS KLÁRA (1926): muzeológus, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Gulyás Pál költőnek a lánya.

GULYÁS PÁLNÉ Farkas Rozália (1900–1989): Gulyás Pál költőnek a felesége.

HANKISS JÁNOS (1893–1959): irodalomtörténész, egyetemi tanár a debreceni egyetemen.

HORVÁTH ZOLTÁN (1890–1967): újságíró, műfordító, történész, 1945-től a Népszava rovatvezetője.

KANYAR JÓZSEF (1916): történész, levéltáros, 1945 után a Pécsi Szabad Szó szerkesztője.

KARÁCSONY SÁNDOR (1891–1952): pedagógiai, filozófiai író, egyetemi tanár, a koalíciós korszakban a Szabad Művelődési Tanács elnöke.

LEHOTAY ÁRPÁD (1896–1953): drámai színész, 1945-től 1949-ig a szegedi színház igazgatója.

NÉMETH JUDIT (Ucó): fizikus, Németh László lánya.

NÉMETH LÁSZLÓNÉ Démusz Gabriella (1905–1989): Németh László felesége.

RUBLETZKY GÉZA (1881–1970): szobrász, első jelentősebb megbízását a hódmezővásárhelyi bank épületének díszítésére kapta, Hódmezővásárhelyen élt 1908–1914-ig, itt segítette a helyi művészet fellendülését.

SÁRKÖZI GYÖRGYNÉ Molnár Márta (1907–1966): szerkesztő, ifjúsági író, műfordító, Molnár Ferenc író lánya, első férje Horváth Zoltán publicista, második férje Sárközi György író volt, 1946-tól 1949-ig a Válasz c. folyóirat kiadója és egyik szerkesztője volt.

SZALAI SÁNDOR (1912): filozófus, szociológus, egyetemi tanár, 1946–50 között a Társadalomtudományi Intézet igazgatója.

SZÜCS LÁSZLÓ (1901): irodalmár, színházi ember, 1935-től 1949-ig a budapesti Nemzeti Színház dramaturgja.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ (1921–1984): jogtudós, néprajzkutató, a háború utáni években titkára a Tornyai Társaságnak, szerkeszti a Puszták Néjét.

TÖRŐ IMRE (1900): orvos, hisztológus, 1947–50 között a debreceni egyetem tanára.

ZÁDOR ANNA (1904): művészettörténész, 1936–50 között a Franklin Könyvkiadó munkatársa.